

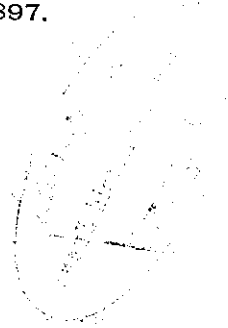
GOVOR
TADIJE SMIČIKLASA

U

HRVATSKOM SABORU

U ADRESNOJ DEBATI

dne 25. kolovoza 1897.

U ZAGREBU
TISAK DIONIČKE TISKARE
1897.

GOVOR
TADIJE SMIČIKLASA

U

HRVATSKOM SABORU

U ADRESNOJ DEBATI

dne 25. kolovoza 1897.

re

U ZAGREBU
TISAK DIONIČKE TISKARE
1897.

Visoki sabore!

Mi imademo pred sobom dvie adrese: jedna je adresa većine ove vis. kuće, a druga je adresa koalirane opozicije. Ja ću govoriti o jednoj i drugoj adresi.

Već su se dvojica gospode od većine izjavila donjekar o adresi koalirane opozicije, koja leži na stolu visoke kuće. Ako sam dobro razumio g. izvjestitelja Tomašića, on je iskao od nas u ime morala i istine, neka mu kažemo podpuno, kakov je naš program. Ja ću nastojati tomu zahtjevu zadovoljiti tečajem moga govora.

I g. Tomašić i g. Pliverić očituju jednodušno, da je jedini pozitivni program politički moguć na temelju postojeće nagode i da je to jedini program zdrave hrvatske politike. To ću ja oprovrgnuti. Govoriti ću mirno, objektivno i po mogućnosti pozitivno. Neću se osvrutati na pojedine govore većine, neću se osvrutati na pojedine rieči, koje su rečene u kreševu parlamentarne debate. Ja ću se obazrieti na vaše svečane izjave. Iz tih svečanih izjava mislim, da ću dokazati, da ne stoji, što je kazao i g. Tomašić i moj drug g. Pliverić.

Gospodo! Kad sam pročitao vašu adresu, sjetio sam se onih žalostnih minulih dana prije 13 godina, kad je bila buknula buna u Hrvatskoj, kad je usljed nezakonitih grbova u Zagrebu tekla krv, kad se je ta buna razširila po velikom dielu naše zemlje. Gospodo! Vi znate, da je usljed toga, što je ta buna nastala, pao ban grof Ladislav Pejačević; znadete, da je ministar-predsjednik Tisza

obustavio ustav; znadete, da je ugarski sabor tu obustavu ustava odobrio.

Vi znadete, da je narodna stranka tada dala izjavu, da se Hrvatska nalazi na bezdnu bezustavnosti. Vi znadete, da je sabor hrvatski adresom svojom od 13. listopada 1884. onda tražio, da se razsvietle i sretnomu koncu privedu nastale opreke i pomutnje o nagodbenom zakonu. Znadete, da je naš premilostivi kralj onda u svojem odpisu od 23. prosinca 1884. dozvolio regnikolarne deputacije, da se dodje do medjusobnog sporazumka. Njegovo Veličanstvo se nada, „da će sva pitanja, koja bi tu mogla nastati, razbistriti i tim odstraniti mogućnost nesporazumka“. Znadete, gospodo moja, da je onda izasлана regnikolarna deputacija. Ta regnikolarna deputacija podniela je izvještaj 1887. na stol ove visoke kuće. Ta regnikolarna deputacija napisala je nuncij, proti tomu nunciju napisan je renuncij od strane ugarske regnikolarne deputacije.

U nunciju hrvatske regnikolarne deputacije kaže se ovo (čita): „Ovaj državo-pravni savez sklopljen u formi nagodbe i državne zajednice imao bi našoj zemlji i kraljevini zajamčiti njezin državopravni položaj, obezbiediti njezinu autonomiju i državno-političku individualnost, ter ujedno služiti joj polugom njezinoga duševnoga i materijalnoga blagostanja, a tako isto i za učvršćenje medju zemljama Njegovog Veličanstva uglavljenih državopravnih odnošaja.

Ovo bi, gospodo, po nunciju hrvatske deputacije imalo tek biti, jer regnikolarna deputacija, veli dalje (čita): „Već od duže vremena zavladao je obće mnijenje u Hrvatskoj i Slavoniji, da se taj nagodbeni zakon, kao temeljni državni zakon, od strane Ugarske točno ne vrši, dapače neke bitne ustanove u smislu i duhu nagodbenog zakona protivno rabe, jednom rieči, da se nagodbeni zakon vriedja“.

A — moja gospodo — sada poslie deset godina iza što se hrvatski nuncij ovako izjavio, iza što se je ovako izjavila regnikolarna deputacija, koju ste vi iz vaše sredine poslali, poslie deset godina evo kako glasi pasus u vašoj adresi: „Naročito je sabor ovaj tvrdo uvjeren (čita), da je sgrada ustavnoga života, kakav podaje državo-pravna nagodba, skopljena između kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, te kraljevine Ugarske u razmjerju snage i potreba naših, dovoljno prostrana i u pogledu osiguranja narodnog bića i u pogledu gospodarstvenog razvitka zemlje, a i dosta jaka za sve snažnije učvršćivanje onoga stoljeći posvećenog i nerazriešivog veza, koji spaja sve zemlje prejasne krune sv. Stjepana“.

Dok nuncij kaže, da je obće mnjenje u Hrvatskoj, da se nagodba vriedja, vi, gospodo, kažete, da je zalog uspjeha toga rada ono povjerenje, koje imadete prema vodstvu javnih posala prokušane vlade Vašega Veličanstva. Po tom bi imalo sliediti, da ne ima više onoga, što prije deset godina nije bilo, da se danas nagodba ne vriedja, da se nagodba ne krši, da je to tečajem ovih 10 godina već i učinjeno, da je vlada to sve od godine 1887. u red dovela i za to ste se našli ponukanim, da na neobičan način izrečete vladi povjerenje pred Njegovim Veličanstvom. Ja ću kušati, vis. sabore, da pokažem, kako to nije izvedeno i kako mi stojimo u tom pogledu gore nego prvo. Ja ću to kušati pokazati na temelju nuncija i renuncija i na temelju prakse, iz koje će se viditi, u čem se slaže s nuncijem ili renuncijem. Ciela nagodba ima 70 paragrafa, a nuncij hrvatski nalazi, da su kršena i vriedjana 42 paragrafa. O broju slučajeva i kategorija ne može se gotovo govoriti, jer ih ima veoma mnogo. Ja neću zalaziti na sitnice, nego ću ići samo na glavne stvari. Najprije prva je temeljna misao same nagodbe, koju izriče nuncij ovako.

Oprostite, ja moram čitati, jer imam pred sobom nuncij i renuncij, premda je većini gospode poznat i jedan i drugi, no mislim, da ću gdje komu dovesti u pamet što god, što mu je možebiti izpalo. (Čita): „Nuncij veli, da je nagodba sklopljena medju obim zemljama kao medju dva u tome posve ravnopravna faktora i pravom svoga državnoga samoopredieljenja i da je državni paritet u §. 70. Prema tomu ukazuje nam se svaki pokušaj ugarske budi vlade ili sabora — a takovih je bilo više — koji bi smjerao na jednostavno tumačenje nagodbenoga zakona ili na podredjenje u tome vlade i sabora hrvatsko-slavonskoga, vladi i saboru ugarskom, pak bilo to i zajedničkom, očito protivan smislu i duhu nagodbenog zakona, kao paritetno sklopljenoga i u tom za sva vremena uzdržavanoga dvostranoga ugovora“. — Moram pročitati, što nadalje veli nuncij (čita): „Po §. 1. nagodbenoga zakona sačinjavaju kraljevine Hrvatska, Slavonija i Dalmacija sa kraljevinom Ugarskom jednu te istu državnu zajednicu, kako napram ostalim zemljam Njegova Veličanstva tako i napram inim državama“. Zato punim pravom ište (čita): „da svi zajednički zakoni kao i sve državne zajedničke institucije, kojima ta ugarsko-hrvatsko-slavonsko-dalmatinska državna zajednica konkretno do svoga izvajanja ili izraza dolazi, moraju na sebi nositi u nagodbenom zakonu navedeno temeljno državno pravno obilježje državnoga zajedinstva, a nikako državnoga jedinstva i ekskluziviteta same Ugarske“.

Hrvatski nuncij navodi za tim, kako u mnogim zakonima nema izraza u zakonu za dva politička naroda i dva posebna teritorija; navodi zakon o „ugarskom“ državljanstvu o „ugarskom“ domobranstvu, o „ugarskoj“ Ludovika akademiji, o „ugarskom“ računarskom dvoru, o „ugarskom“ proračunu, o „ugarskih“ banknota, a i u svim državnim ugovorima. Od §. 2. do §. 10., gdje se izbrajaju zajednički poslovi,

stotina je takovih slučajeva, gdje se vriedja, po mnienju hrvatske regnikolarne deputacije, državna nagodba.

A što veli nato renuncij? Evo citiram po prevodu „Pester Lloyd“, da se nereče, da sam što krivo preveo i da po tom možda krivo tumačim (čita):

„Und hiedurch ist schon von vorhinein die Annahme ausgeschlossen, als ob einerseits zwischen Ungarn, andererseits zwischen Kroatien, Slavonien, Dalmatien jene Art der Parität bestände, wie sie zwischen den Ländern der ungarischen Krone und den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern besteht. Es wird diese Annahme ausgeschlossen auch durch die That-sache, dass der oficiele Titel der Monarchie „Oesterreich-Ungarn“ und „österreichisch-ungarische Monarchie“ lautet . . .“

naravna stvar, da je ovakovo shvaćanje sasma neopravdano, jer će znati gospoda, kako je postao taj naslov poslie nagodbe kao njezina rezultanta, kako je najme postao naslov „Oesterreich-Ungarn“.

(Čita): „ . . . . woraus unzweifelhaft folgt, dass unter der Benennung „Ungarn“ und „ungarisch“ (im staatsrechtlichen Sinne genommen) sämtliche Länder der heiligen Stefanskronen, also auch Kroatien, Slavonien und Dalmatien verstanden werden. Diese Länder bilden nach unseren Gesetzen einen untrennbaren Bestandtheil der heiligen Krone Ungarns, welcher bezüglich der durch das Gesetz festgestellten Angelegenheiten eine eigene besondere Autonomie besitzt und als eine auch ein besonderes Teritorium besitzende Nation zu betrachten ist, staatsrechtlich aber zu Ungarn gehört, mit diesem eine untheilbare Staatsgemeinschaft bildet und über die Sphäre der gesetzlich festgestellten Autonomie hinaus in allen anderen Dingen unter dieselben Rücksichten fällt, wie was immer für eine anderer Theil der heiligen Stefanskronen“.

Sada, moja gospodo, da prisposodobimo ova dva svečana spisa, koja govore u ime dviju kraljevina; da vidimo, da li se mogu složiti. Po mnienju hrvatskoga nuncija nagodba jest ugovor, paritetni izmedju dva slobodna naroda, a po mnienju magjarskog renuncija je zakon, koji je dala Ugarska iz pune moći svoje države. Hrvatski nuncij predpostavlja, da je Hrvatska u prošlih vijekovih bila država; renuncij ugarski predpostavlja, da nije bila nikada država. Nuncij hrvatski uzimlje, da je Hrvatska kao politički narod sa posebnim teritorijem u ovih trih skupinah: nutarnjih poslovih, nastavi i pravosudju država, a u svih drugih da živi sa Ugarskom u državnoj zajednici. U magjarskom renunciju priznaje se donekle zajednica za ove tri grane, a za sve drugo je Hrvatska kao ma koji dio Ugarske. Nema državne zajednice Hrvatske i Ugarske već je Hrvatska u Ugarskoj. Ona je po renunciju magjarskom magjarska provincija, koje autonomija stoji pod kontrolom zajedničke ili centralne vlade.

Moja gospodo? Što znamenuje ovaj renuncij?

Tko hoće, da se dobro uputi, neka izvoli čitati djelo našega druga, g. dra. Egersdorfera, koje je štampano u poluslužbenom listu hrvatske vlade „Agramer Zeitungu“ od g. 1886. i 1887., pa će se uvjeriti, da ja nisam ni jedne slovece dodao onomu, što znamenuje magjarski renuncij, a g. Egersdorfer može poslie mene govoriti, pa me može u tom pobiti, (ne čuje se) šta znači renuncij.

Karakteristično je, da je to djelo njegovo preštampano, a karakteristično je i to, u koje je vrijeme preštampano. Preštampano je u ono vrijeme, kad se je iza afere sa zastavama prije dvie godine u ugarskom saboru podigla velika buka na mojem starog druga i prijatelja dra. Pliverića, da je neku hrvatsku državu osnovao.

Onda je trebalo, da se to naštaampa, da se umire Magjari, da Hrvati tako ne misle, kao što moj prijatelj dr. Pliverić. Naslov je knjizi: „Der kroatische Staat und Dr. Pliverić Theorie“.

Sada moji drugovi dr. Pliverić i dr. Egersdorfer sjede medju vama, jedan stoji na stanovištu hrvatskoga nuncija, a drugi na stanovištu magjarskoga renuncija. Pitam vas, gospodo, uz kojeg vi pristajete. Ali vi ste već odlučili. Vi pristajete, i to vaša adresa pokazuje, uz preuzvišenoga gospodina bana, vašeg vodju. Zato ću ja ponešto ogledati djelovanje preuzvišenoga bana u ovom pogledu.

Pred nekoliko godina, kad je ovdje malo oštiriji boj vodjen glede čistoće nagodbe — a taj boj kao da je sada prestao i zamuknuo — u ono doba je preuzvišeni gospodin ovdje izjavio, da ne postoji samo nagodba nego postoji i praksa. Dakle pored temeljnog zakona postoji i praksa. Sada se samo pita, kakova je to praksa, je li ona u smislu hrvatskog nuncija ili u smislu magjarskog renuncija.

Ja ću kušati to pokazati.

Hrvatski nuncij kaže — kako rekoh, ja ću prići samo na najglavnije stvari glede onih posala, u kojima bi mi morali biti posve samostalni (čita): „Kako je već u početku ovoga spisa navedeno i obrazloženo, državna zajednica Hrvatske i Slavonije sa Ugarskom sastoji i ogleda se u onih taksativno navedenih zajedničkih poslovih i dotično u propisanom načinu njihova izvadjanja i izvršivanja, glede svega onoga, što nagodbenim zakonom nije označeno zajedničkim, dakle glede onih nezajedničkih predmeta i posala pripada kraljevinam Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji pravo podpune samouprave, kako u pogledu zakonarstva, tako i u pogledu izvršbe, a to će reći, da autonomija istih kraljevina, sadržavajuća

u sebi ona tri državna atributa i resorta, naime nutarnjih posala, onda bogoštovja, nastave i pravosuđja, razumievajuć ovamo i sudbenost u svih molba, izim jedine sudbenosti glede pomorskog prava, ne može i ne smije biti podlogom ili substratom državne zajednice, budi u kojem god pravcu, već ima biti od Ugarske, i to kako od zajedničke vlade, tako od zajedničkog zakonodavstva, posvema neovisna i samostalna, dakle ravnopravna u tome Ugarskoj kao i svakom drugom zakonodavstvu i upravi“.

Nadalje veli (čita): „Pošto je na čelu vlade stojeći ban odgovoran zemaljskomu saboru za ustavnost i zakonitost vladarskih akta u njegovo autonomno područje spadajućih, i to samo on sa svojimi predstojnici, a ne i hrvatsko-slavonski ministar, premda i ovaj potonji dotični vladarski akt supodpisuje, i pošto svekolike predstavke i predloge, odnoseće se na autonomni djelokrug zemaljske vlade, podnosi Njegovu Veličanstvu ban, nu samo preko hrv.-slav. ministra, koji po §. 5. zakona od 3. studenoga 1873. ne ima pravo niti predstavke niti kakova predloga na Njegovo Veličanstvo, to je pravna a i naravna posljedica toga, da bi saboru odgovorni ban imao dobivati na njegove ponizne predstavke izdana izvorna previšnjja riešenja i odluke Njeg. Veličanstva ter on i ovih zakonitim čuvarom biti“.

Ovako nuncij. A što veli renuncij? (Čita): „Aus diesem Paragraphe“ — govori se o §. 44. glede hrv.-slav.-dalm. ministra — „geht unbestritten hervor, dass bezüglich der Vorträge des Banus das kroatisch-slavonische Ministerium, bezw. die gemeinsame ungarische Regierung keineswegs eine einfache Expeditur ist, welche keine andere Aufgabe hätte, als die Vorträge des Banus weiter zu befördern, sondern dass diese gemeinsame ungarische Regierung über derlei Vorträge auch eine Mei-

nutar- nung abzugeben durch das Gesetz berufen ist, und zwar
razu- entweder eine zustimmende, wenn sie den Vortrag des
jedine Banus ohne jede Bemerkung unterbreitet, oder eine ab-
smije weichende, wenn sie demselben ihre eigenen Bemerkungen
budi u beifügt. Daraus folgt dann weiters naturgemäss, dass
o kako auch die allerhöchsten Entschliessungen an die gemein-
lavstva, same ungarische Regierung bezw. an das Mitglied der-
vna u selben, den kroatischen Minister, gerichtet sind und dass
vstvu i dieselben im Original im Archive des ungarischen Mini-
steriums aufbewahrt werden, ihr Inhalt aber im Wege
stojeći des kroat.-slavon. Ministers zur Kenntniss des Banus
i zako- bzw. der kroatisch-slavonischen autonomen Regierung
odručje gebracht wird“.

a ne i Moja gospodo, to je javna tajna ovdje medju svima
nji do- vama, da se upravo ovako prakticira, da svaki predlog
e pred- preuzv. gosp. bana, svako imenovanje, koje imade nositi
elokrug ime kraljevo na podpisu, ide na zajedničko ministarstvo
ban, nu i da se u tom zajedničkom ministarskom vieću o tom
ona od- razpravlja, da se prihvati, odbije itd., i to se ne tiče
ke nit- samo imenovanja, nego i zakonskih osnova i drugih
avna a predloga. Ovo je, kako rekoh, javna tajna. Ali evo ovih
ni ban- dana je izašla naredba ugarske vlade, koja nam to i
ana iz- javlja. U istom dielu te naredbe kaže se naime, koji po-
va ter- slovi spadaju pod ugarsko ministarsko vieće. „Ti poslovi
jesu“, veli se, „sazivanje i zaključivanje hrvatskoga sa-
„Aus- bora, predstavke i podnesci zakonskih osnova hrvatske
e hrv. vlade, imenovanje nadbiskupa, biskupa, podieljenje plem-
r, dass- stva, naslova i redova, imenovanje triju vladinih šefova,
i-slavo- imenovanje septemvira, viećnika banskoga stola, imeno-
arische vanje velikih župana“.

welche Ovako govori naredba. Kako vidite, gospodo, to se
Banus prakticira upravo sasama prema onomu, kako kaže re-
ne un- nunciij. Nemojte misliti, da je zajednička vlada samo
e Mei- ekspeditura, ona ima pravo i predloge primati, odbijati,

znaju ni rieči magjarski. (Ban grof Dragutin Khuen-Héderváry: Imam dopis od biskupa, pročitat ću ga!)

Zast. Tadija Smičiklas: Biskup se obratio na vladu i vlada je pisala biskupu tonom, rad koga bi ja rado, da se pročita u saboru, da se vidi, kako hrvatska vlada sa jednim siedim biskupom dopisuje. Iz ovoga dopisa — neka se slobodno čita — ne proiztiče, da vlada hrvatska ne bi toga odobravalala, da vlada to odsudjuje. Nek se to samo pročita ovdje, dapače govori se tude o državnoj vlasti, koja je za ovo i za ono itd. valjda i za vjeronauk. (Prigovaranje na desnici.)

Predsjednik: (zvoni).

Zast. Tadija Smičiklas: Hrvatski nuncij izjavio se i o zastavi, i to dosta jasno i to ne ću spominjati, jer je vama sigurno poznato.

A što veli renuncij? (čita): „Wo von einem staatlichen Symbol die Rede ist, dies kein anderer sein könne, als die den gesammten ungarischen Staat, das gesammte Territorium der heiligen Stefanskronen repräsentirende dreifache ungarische Fahne“. — Kako je po smislu renuncija ovo: ein Theil Ungarns, dakle je naravno, da ovdje ima da se vije jedna zastava, koja državu predstavlja, ugarska trobojnica. (Gjuro pl. Gjurković: To kaže renuncij a ne mi.)

Kad se razpravljalo o tom, onda ste čuli gdje je preuzv. gosp. ban pred ovaj sabor donesao §. 21. ugarskoga zakona od god. 1848., zakona koji Hrvatska nikada priznala nije, koji nikada u nas proglašen nije.

Ja se svom dušom potresti moram, da se ovamo donosi kao zakon, što u ovoj zemlji zakon nije. (Dragutin grof Khuen-Héderváry: Kazat ću još jedan put. Na ljevici: Žamor. Dr. Franko Potočnjak: Prigovara.)

Predsjednik (zvoni): Gosp. zastupniče vi nemate rieči, ponašajte se pristojno.

Zast. Tadija Smičiklas: Nuncij hrvatski govori o znamenitoj biedi, koju svi osjećamo i to o državnom proračunu, o tangenti, o raznim materijalnim prilikama, koje se od nepravoga magjarskoga tumačenja, od nepravdnoga magjarskog postupka u Hrvatskoj teško osjećaju.

To je, gospodo, more, u koje bi morali zaploviti, da prikazemo ono, što se u Hrvatskoj radi nejasnoće tih zakona, a osobiti prakse mora osjećati.

Gospodo moja, već je moj prijatelj g. dr. Pliverić to liepo u svojem dielu „Beiträge“ razložio, kako je ovaj cieli sastav, ova naša zajednica takova, da se doista mora razlikovati zajedničke poslove od nezajedničkih, onda poslove specijalno ugarske od zajedničkih posala itd.

Državni proračun tako je sastavljen, da se ove razne struke, razne prilike, koje bi morale jasno na vidik izaći, da se one ne vide i da se ovdje u nas obćenito misli, da smo mi od Ugarske exploitirani, da smo mi ugarska kolonija u gospodarstvenom pogledu.

Praksa je ova, da se za izpitivanje onoga, što Hrvatskoj pripada, šalje čovjek, neka bude veliki stručnjak, ali na nekoliko dana u Budimpeštu, da izvidi tamo, što se i kako se podielilo za Hrvatsku. Tako je praksa. Ali, gospodo moja, ja držim, da nema nikoga između vas, koji na temelju takove prakse, gdje se jedan činovnik šalje na nekoliko dana u Budimpeštu, da cieli proračun ogleda, mislio, da je stekao o tom podpuno uvjerenje, da nismo u nijednoj grani državnoga gospodarstva prikraćeni. Hrvatski nuncij tražio je u tome podpuno jasnoću, tražio je drugi poredak, tražio je isto to, da se odiele zajednički poslovi od nezajedničkih, od specijalno ugarskih poslova da se odiele hrvatski, da Hrvati vide i uzmognu utjecati na sastavljanje toga proračuna. To je sve hrvatski nuncij tražio; to je po mom mnienju bila tražba posve pravedna. Vi znadete, kako u svijetu biva,

da između najprijateljskijih država radi gospodarskih prilika nastaju više puta gospodarski ratovi; da tu prijateljstvo prestaje gdje gospodarstvo nastaje. A ovdje poslije 10 godina, što je govorio hrvatski nuncij, da se razdieli, nije uradjeno, koliko ja znam, sasma ništa, nego se prakticira dalje tako, kako nemože umiriti nas ovdje u zemlji, da bi se postupalo pravedno.

Rekao sam jednu riječ, da se misli, kao da smo mi ugarska kolonija. Ja se ovim stvarima nemogu na dugo ovdje baviti, ali jednu ću spomenuti, što nam svima u oči pasti mora. Znađem, da imade u Hrvatskoj nekih obrtničkih poduzeća, nekih fabrika, pak znađem, da se sve moguće čini, da se uprava tih poduzeća prenese u Budimpeštu. Sad tečaj tih svih razprava ja neznam, ali znađem to, da su to vrlo visoki, upravo najviše plaćajući poreznici u našoj zemlji. Sad oni plaćaju ne ovdje, gdje je njihova fabrika, nego tamo, gdje im je centralna uprava. Ugarska je dobila po tom i onaj procent, koji bi mi morali dobiti, naime 44%.

Tako je pred nekoliko godina ovdje spomenuto, kako je učinjeno na Rieci, gdje je moj prijatelj gosp. Barčić izračunao, da nam je tim načinom načinjena šteta od 1 $\frac{1}{8}$ milijuna for., što nedobivamo poreza od onih društava.

Gospodo, naši regnikolarci iskali su i to, da se hrvatski odsjeci doista tako urede, da budu vodili hrvatske poslove, da budu to organi ministarstva zajedničkih, lih za poslove hrvatske. Inače, kaže nuncij, ako nisu uredjeni tako, onda je to jednostavno prevodni bureau. Renuncij magjarski na to liepo kaže: pa to i jesu. Nuncij je hrvatski temeljito mislio, da je nužno, da kod centralne vlade za jedan politički narod, kao što je Hrvatska, budu odsjeci takovi, koji će moći i zapriečiti sve, ako bi se što god radilo, što bi se kosilo sa nagodbenim zakonom.

Hrvatski nuncij iskao je i mislio je, da pravo traži, da se ravnateljstvo financija ovdje u Zagrebu uzdrži kao centralna oblast, koja bi imala biti drugčija, nego su financijska ravnateljstva u Ugarskoj. Jer ovo je zemlja, koja ima svoju autonomiju, dakle da bude prema svom političkom narodu i njegovu teritoriju takodjer odgovarajuće ravnateljstvo financija. Netreba nam, gospodo moja, toga ni spomenuti, da je renuncij to odbio. A poslie toga za ovo deset godina učinjene su takve reforme glede toga ravnateljstva, da je sliedećoj regnikolarnoj deputaciji gotovo i nada propala, da bi mogla tražiti, što je tražila regnikolarna deputacija od god. 1886.

Moja gospodo, vidi se, da hrvatska regnikolarna deputacija teško osjeća, što je poštom i telegrafom Hrvatska tako rekuć izbrisana sa lica zemlje, što su poštom i telegrafom nastali Zagráb, Karoly-varoš, Körös itd. Drugih imena Evropa ne zna. Meni se to u inozemstvu dogodilo, da nisam mogao telegrafirati u Križevce, jer ih u onoj telegrafskoj knjžici nema, nego samo ima Körös i Kreuz.

Moja gospodo, kako rekoh, ja neću u sve sitnice preći; ovo su glavne, temeljne stvari hrvatskog nuncija i renuncija. Nego da vidimo, kakva se politička situacija iz toga izvaljuje. 13. ožujka 1887. primio je hrvatski sabor na znanje svoj nuncij, gdje se kaže, „da ostaje na državopravnoj nagodi kao dvostranom ugovoru i da neće ni jedno njim zajamčeno pravo zapustiti, nego će se dopače za očuvanje tih prava poslužiti svakim dopuštenim sredstvom“. Što ne, da je to liepo? Ali, moja gospodo, kakvim ste se vi sredstvima poslužili za ovih 10 godina, da ove tolike povrede nagode, ove temeljne povrede, koje su tolike, da naša autonomija u njima izčezava, odstranite? Nikakvim. A znate li vi, gospodo, da to znači ubiti jedno političko pitanje? Onako, kako vi

radite sa nagodom, može se najsgodnije svako političko pitanje ubiti. U velikom političkom svietu se to zove — poslužiti ću se njemačkim izrazom — Versumpfung: neka utone!

Tako utapaju se ove sve povriede nagode i to pod praksom preuzv. g. bana, komu vi najveće povjerenje izričete i u koga vi vjerujete, (Na desnici: Živio ban! Živio ban!) i tako sve povriede odobravate.

Moj prijatelj Pliverić citirao je rieči preuzv. gosp. bana, kako je rekao god. 1888., onda 1889., da će paziti na čistoću nagode. Ja ne pitam za rieči preuzv. g. bana, nego za djela, i molim moga prijatelja, neka mi покаže i djela.

Moja gospodo, u svim saveznim ugovorima izmedju saveznika misli se obično i na to, da bude netko sudac za povriede. Medju ljudima mogu se dogoditi nespornizumi, a mogu se dogoditi i izmedju naroda i država. Tko je sudac ovdje medju nama? Nitko, moja gospodo. Hrvati su rekli svoje, Ugarska je rekla svoje, a praksa je rekla svoje. Sudac medju nama naravni jest naš milostivi kralj. A vi, gospodo moja, vi već treći put obraćali ste se adresom na kralja, pa ste imali prilike, da kažete kralju: Gospodaru premilostivi, mi stojimo na temeljnom zakonu, koji se ne vrši, koji se vriedja, koji zasjeca u srce našeg naroda svojimi povriedami. Vi to niste rekli. Vi kažete: nagoda je temelj, na kom će se sve liepo razviti.

Gospodo moja, možda bi mi se moglo prigovoriti: sabor je već u samom kraljevskom reskriptu našao ove rieči o nagodi, te se je samo poslužio parafrazom njihovom. To bi bio nestašan prigovor, jer znamo, za reskript je vlada odgovorna, a za adresu ste odgovorni vi, to jest sabor.

Gospodo moja, ako je nagodba onakav ugovor, kako

ga je regnikolarna deputacija označila i ako su pregovori regnikolarne deputacije ostali ovako bez uspjeha, kako ćete onda tumačiti postupak ministra-predsjednika, koji je obustavio ustav, kako ćete tumačiti ono, gdje je ugarski sabor povladio svomu ministru i odobrio, što je obustavio ustav u Hrvatskoj, kako ćete to priznati drugomu ugovorniku, da je imao pravo. Zar nije i po privatnom i po javnom pravu takav ugovor sam po sebi ništetan, koji je drugi ugovornik porušio. (Buka na desnici i glasovi: Nismo odobrili.) Ugarski je sabor kao drugi ugovornik odobrio.

Moja gospodo! Moj prijatelj g. Pliverić citirao je iz govora našega staroga druga i prijatelja Vojnovića, kako je on spomenuo, da se načini tabula rasa, što bi se dogodilo. I ja ću citirati nešto od Vojnovića od god. 1884., dakle prije renuncija, kad je on kazao, gdje se govorilo i obećavalo, da će većina pročistiti sve ono, što je u praksi po nagodi neosnovano. (Čita):

„Gledajmo u budućnost, zabilježite si današnji dan 15. siečnja 1884., izvolite si uzeti i više vremena, hoćete li godinu dana, hoćete li dvie, tri godine, pa ako mi budete dokazali, da su sve povriede nagodbe izgadjene, ako budete izhodili u novoj nagodbi garancije, da se ne povriedi nagodba u buduće, kada budete uz to dokazali, da se glede materijalnih interesa Hrvatske pravično postupa od strane Ugarske, kako mi činjenicama dokazujemo, da niste za 15 godina ništa polučili, tada ćete dokazati, da je vaš program izvediv“.

Ja se slažem u tom pogledu sa mnijenjem staroga svoga druga Vojnovića, koje je izrečeno prije 13 godina.

Moja gospodo! Ako je ovaj vaš program po ovim riečima, koje sam citirao, neizvediv, onda možete reći, da naš program nije program, nego fantom. Hrvatska bez dozvole Ugarske ne može ništa biti, ne može biti

samostalna. Hrvatska ne smije dirati niti u ovu nagodu, jer će onda, po riečima prijatelja Pliverića, biti zlo, biti će onda najveća nesreća.

Dozvolite mi, gospodo, da se ova ovakva naša adresa i naš program neda ovako braniti, kako se daje braniti recimo nešto, što je pozitivno, uzakonjeno, pa ćete mi s toga dopustiti, da se sa nekimi konjunkturami poslužim.

Dozvolite mi, gospodo, da spomenem, kako se je mislilo u Austriji o Ugarskoj g. 1860., a što je Ugarska i sama mislila, pak odlični ugarski državnici sumnjali su, da li će Ugarska postići svoj cilj. Takav utisak činilo je na njih mišljenje bečko. Dozvolite mi reći moje mnjenje, da bi mnogi austrijski državnik bio dao svoju glavu, da on neće doživiti, da bi Ugarska dostigla bila ono, što je dostigla, naime svoju podpunu državnu samostalnost i da će dobiti svoje podpuno ministarstvo onako, kako istu zakoni od god. 1848.

Situacija politička, kako znate, gospodo, mienja se. Tako se može i situacija između nas i Ugarske mienjati. Vi znadete, da je Ugarska nama g. 1861. nudjala bijeli list, da napišemo, što hoćemo. A to je po mom mnienju svakako nešto više, nego što je naša državopravna nagoda i to onako tumačena i izvadjana, kako se ona danas tumači i izvadja od strane Ugarske. Znadete, gospodo, da je Ugarska postigla svoju državnu samostalnost i uslied velikih neprilika, u kojima se našla g. 1860. naša monarkija; znadete, da je Ugarska to postigla donekle i moralnom pomoći Hrvata, koji smo se branili i otimali, da ne idemo u carevinsko vieće, već da hoćemo zajedno s Ugarskom da riešavamo poslove, koji su nama i Ugarskoj s monarkijom zajednički. Znadete, da su i drugi slavenski narodi, koji su se borili za autonomiju svojih ze-

malja, simpatično pratili rad Ugarske. Podupirali su taj rad u reichsrathu odlični državnici slavenskih naroda.

Moja gospodo, svim vam je znano, kako se je g. 1848. prema Hrvatskoj vladao Ljudevit Košut. Pak, gospodo, u njegovim memoarima nalazimo više mjesta, gdje on sasvim drugačije govori, nego li je govorio g. 49. Tako na primjer, dozvolite mi, da vam nešto pročitam, imade puno toga, ali ja ću pročitati samo nešto: (čita). „Ti znaš moje nazore o Hrvatskoj — piše prijatelju Ludvigu — Hrvatska nije narodnost, već narod, koji imade svoj posebni teritorij. Ako joj je onemilio savez sa Ugarskom, ja hoću da bude samostalna po neznatnim uvjetima. Neka bude među nama carinski savez i slobodan provoz do mora. Bieci neka bude slobodno pristati uz Ugarsku ili Hrvatsku ili da bude slobodan Hanza grad. Zajednička neka bude i garnizona u Petrovaradinu.“

Još jasnije označio je Košut svoje stanovište kad veli: (čita). „Savezne zemlje bile su u historiji uvijek za sebe i po narodnosti i po teritoriju. One nisu nikada bile dielovi, već saveznici Ugarske. Glede ovih zemalja nalazim za pravo, da ih ugarska vlada i zakonodavstvo priznadu za posvema neovisne. Nalazim za pravo, da to sasvim po svojoj volji uredi i po svojoj volji upravljaju. Neka budu tako neodvisni od vlade i zakonarstva Ugarske, kako su neodvisne suverene države sjeveroamerikanske unije, neka bude između njih i Ugarske samo federativna sveza, a da zajedničko zakonarstvo i najviša savezna vlada, u koliko se njih tiče, budu stegnute samo na one poslove, koji se i ovih zemalja i Ugarske jednako dotiču. Ovi poslovi imali bi se u novom saveznom ugovoru nabrojiti. Što se mene tiče, to nerazumievam pod spomenutimi poslovi nikakove druge, nego odnošaje naše prema stranim vlastim, obranu na kopnu i na moru, carine, upravu trgovine i zajedničke poslove provoza do mora.

Ja se nadam, da će se naša braća Hrvati obazrijeti na 600-godišnje osobne, obiteljske i posjedne sveze, da će uvažiti prošlost, sadašnjost i budućnost, pa će se sasvim zadovoljiti s ovim predlogom, jer im osigurava njihovu samostalnost narodnu, a svezu s nama steže na goli federalni odnošaj. (Zast. Gjurković: Kad je to pisano?) Čut ćete. Gospodo, ja znam kad je to pisano. To je pisano onda, kad je on živio u progonstvu. (Žamor na ljevici. Zast. Gjurković: Emigrantska politika!) Moja gospodo, ja sam to kazao, da se u političkom životu mienja situacija, a rekao sam odmah u početku, da ja ne mogu ovaj predlog onako obrazložiti, kao da imademo ovdje temeljni zakon, pa da kažem: ovo ti je po duhu i slovu zakona, pak priznaj, što je pravo.

Moja gospodo! Ovaj drugi primjer, koji ću navesti, biti će malo jasniji. Gospodo! Glede spojenja Krajine 200 se godina iz hrvatskog sabora obraćalo na kralja, pa imade i odluka kraljevih. Tko bi ih sve izbrojio, gdje se Hrvatskoj obećalo spojenje Krajine. Spomenut ću kako su god. 1861. 9. svibnja, dapače se i to kazalo u kraljevskom odpisu, da se neće državopravni odnošaji Hrvatke sa Ugarskom riešiti bez sudjelovanja Krajine. Tako je u kraljevu odpisu od 9. svibnja 1861., nu ipak se je to riešilo bez sudjelovanja Krajine, a zašto? Zato, gospodo moja, jer su se ugarski tadašnji državnici bojali Krajine; bojali su se, da bi im Krajina mogla smesti njihove račune. (Preuzv. g. ban: Ne, ne!) Godine 1868. bilo je tako, a god. 1880. tražio je ban Mažuranić, da se Krajina dokine i dao je usljed toga svoju ostavku, te je i pao. Za godinu dana iza toga je Krajina opet kao zrela jabuka pala u krilo hrvatskog sabora. (Zast. Gjurković: Pitajte dra. Franka o tom!) Ja neću izpitivati, je li ovo ili ono tomu krivo, ja navadjam samo akta, gdje se o toj stvari govori, koja se čini da g. 1861. i 1868. nije bila

probitačna, a evo sada sjede ovdje zastupnici Krajine, pa nesmetaju ništa magjarskom narodu.

Moja gospodo! Kada se već govori o prilikama, onda ću spomenuti još jednu priliku, koja je možda mnogog od vas najviše zapekla u oči, a to ću spomenuti prilike one, koje mogu nastati uslied aneksije Bosne i Hercegovine. Moja gospodo! Ja mislim, da neima nikoga između nas, koji bi vjerovao, da će te okupirane provincije ostati 50 godina u ovakovom stanju, u kojem su danas, u ovom odnošaju prama našoj monarhiji. (Na desnici: Tko to veli?) Gospodo! Kada se misli, da bi tako moglo biti i skorije, onda pogledajte si na kartu. Geografski položaj naše Dalmacije je takav kao provincije, da slavni francezki geograf Reclus pravo veli, da takove provincije, takove nespretne provincije na cielom svijetu nema. Vi znadete, gospodo, da se izrazilo mnijenje s veoma mjerodavne strane, koje nije bilo oprovrgnuto, neka naime Dalmacija pusti taj fantom o sjedinjenju sa Hrvatskom, i neka se radje osloni na Bosnu i Hercegovinu. Ovih dana — neznam, je li u veselju, kako li, nazdravio je ministar Kallay sjedinjenju Bosne i Hercegovine sa Dalmacijom.

Dopustite mi i to vjerovati, da se mogn učiniti takvi pokusi, a ja vjerujem onda i u svijest hrvatskog naroda u Dalmaciji, vjerujem u svijest, koja je proniknula sve slojeve naroda do najnižih slojeva za sjedinjenje s Hrvatskom; vjerujem, da u tom momentu može nastati, da se s onom živom vjerom za narodno jedinstvo, koje vlada danas u Dalmaciji, može postaviti na dnevni red i hrvatsko pitanje. Gospodo moja, mnogo računa naš program i na to, da ima i da živi u ovom narodu jedna prava narodna volja. Ta narodna volja da je dobila konkretni izražaj u kulturnim prilikama naše zemlje i našega naroda. Godine 1832. dobili smo mi, dobio je

narod prvu političku brošuru u hrvatskom jeziku u ovom vieku i to od grofa Janka Draškovića.

Brošura je namijenjena hrvatskim poslanicima, koji su išli na sabor. U njoj se kaže ovo (čita): „Uzdajte se, da će se opet Dalmacija, kako je jednoč bila s nama sjediniti, te ćemo tada sačinjavati narod jedne krvi, koji će brojiti preko 2 milijuna duša.

Može i to doći, da se s vremenom u naš zagrljaj povrati Bosna, gdje je toliko naših familija živilo. Koli sjajni izgled za naš narod! Ta kao što je svakom srcu slobodna nada i svakom jeziku prošnja, tako bi se po previšnjoj dobroti naših kraljeva i onaj dio mogao s nami sjediniti, koji se danas Ilirija zove — to su slavenske zemlje, — gdje se našem narodu srodno narječje govori. Bez dvojbe je, da bi ovako ilirstvo brojeći $4\frac{1}{2}$ milijuna svom imenu čast, konstituciji snagu, kruni korist za viekove pribavilo, te tezulju — prema Magjarima — povoljno sklanjalo na našu stranu“.

Ovo je bilo prije 60 godina. Ja mislim, da je od onda naš narod slab u pogledu svoje narodne volje. — Ovo je bila tek zamisao jednog plemenitog čovjeka — do danas mislim, da je znatno napredovao. Mali će vam pregled o našim zemljama pokazati, da ima napredka, premda ima i nazadka. Spomenuti ću, gospodo, dva karakteristična nazadka. U početku ovoga vieka bila je buna u Lošinju radi toga, što su bili kušali uvesti u crkvu latinsko bogoslužje, a danas je to najtalijanske mjesto. Tu smo, vidite, nazadovali.

Slične su prilike na Rieci. Karlo IV. ili III. po nama zamoljen je od grada Rieke, neka im dade privilegij, da im se hrvatski jezik u crkvi neće nikada dokinuti, i na tom privilegiju počiva hrvatski jezik u crkvi riečkoj. Dakako, da je danas drugčije na Rieci. To su sitni, ali karakteristični nazadci okolo Rieke i oko Lošinja.

Moja gospodo, u Dalmaciji u početku ovoga vieka bilo je toliko mrtvilo, da je knjiga hrvatska, koja je nekada cvala u Dalmaciji, onda bila prestala živjeti. Danas je Dalmacija sva živa od jednoga kraja do drugoga. Znete, da je bila Krajina militarska austrijska kasarna. Hvala Bogu, danas i ona živi. Danas se dapače trudi zadovoljiti ovakovim narodnim željama i narodnoj volji za knjigom i kulturom na narodnom jeziku kako znate i ista zajednička vlada u Bosni i Hercegovini. O tom ne ću govoriti, jerbo mislim, da bi suvišno bilo. Ja sam kao književnik u mnogim prilikama, da mogu suditi napredujuću volju našega naroda. Ja to mogu i mogao bih sa mnogo primjera pokazati izmedju drugih za primjer vam ovo. Kad sam bio ja sekretarom „Matice Hrvatske“ u početku imala je Slavonija devetnaest članova, a danas, gospodo, to ide na hiljade.

Sve ovo pokazuje, da je volja narodna u nas jača. Nu, gospodo, spomenut ću jošte nešto.

Pred nekoliko godina jedan pariški žurnal stao se baviti sa hrvatskim poslovima, pa je stao zagovarati pred francezkom publikom aspiracije hrvatske. Na to diškoše se Magjari i poslaše jednog svog čovjeka na bojno polje, da ih uputi: Za Boga miloga, što radite? Pa im kaže: Ne brinite se za Hrvatsku, ona je u dobrim rukama; ne bude od Hrvatske nikada ništa. — A glavni razlog je tomu naveo taj, jerbo da su Hrvatima Srbi na putu. (Zast. Gjurković: Nisu! Glasovi na ljevici: Nego da nisu. Zast. dr. Potočnjak: Nego su Magjari na putu jednim i drugim.) Ja se, gospodo, obraćam na svu braću Srbe. Ne ću mnogo reći, ali ću jasno reći. (Zast. Gjurković: Čujmo!) Svimi ću govoriti, samo neću službenicima „Pester Loyda“ (Na ljevici: Živio! Pljesak.), jerbo ja držim . . . (Buka. Nemir.) . . . jerbo držim, da se ta služba ne slaže sa častnim i svetim imenom Srbina, da je to incompatible.

Ja mislim, da je to već sasvim jasno, da nema nabražena i prosvietljena Hrvata ni Srbina, koji bi to utvrdio, da su to dva naroda, koji bude utvrdio, ja bih mu rekao, da nije prosvietljen! (Na ljevici: Tako je!)

Gospodo, ja sam gledao poštovane glave vaše, da su se pri čitanju naše adrese osobito sklanjale onda, kad se je govorilo o Bosni i Hercegovini.

Teško mi je govoriti, vrlo teško, ja bi morao zadržeti u neke internacionalne stvari, morao bi spomenuti dva imena, koja su, vjerujte — i meni sveta, kao i što vama, imena dviju zemalja, koje moraju da strepe radi prilika, koje će se razvijati i koje se počinju razvijati i radi kojih se moraju pitati: Što će biti od nas? I kada se u hrvatskom saboru ovako u adresi spominje i Bosna i Hercegovina, ja sam uvjeren, da će mnogima to biti kao nož u srce, jer da je to nebratski.

Ja mislim, da je vama poznato, kako je nastala okupacija Bosne i Hercegovine. Vi znate, kako se je ugarski sabor snažno opirao tomu, da prizna okupaciju Bosne i Hercegovine. A znadete i to, kako je taj sabor umirio tadašnji ministar-predsjednik Tisza, kad je rekao: „Nebojte se, gospodo! Bit će ovo klin u slavensko meso“.

Mi Hrvati, gospodo moja, ne ćemo riješiti ovog pitanja. Žalibože, da nisu u stanju — nisu danas prilike takove — da ga riješe danas ni susjedne države, koje su jako interesirane. Ovo pitanje postalo je svjetskim internacionalnim važnim pitanjem, pitanjem takovim, u kojem se meće na kocku čast ciele monarkije. A kad se nastoji, da se u tim zemljama stvori sbilja klin u slavensko meso; kad se nastoji o tom, da bude posebni bosanski narod, koji će biti izmedju Hrvata i Srba, kad se ide na to, da se fanatizam vjerski upotrebi i svalja zajedno za ovu jednu ideju, kad se radi o tom, da se jedan dio naše zemlje, kao što je Dalmacija, spoji s Bosnom i Her-

cegovinom, pa da onda bude opet jedna nova provincija, i tako da mi budemo u same provincije razkidani bez života, bez nade u bolju budućnost, kad se o svemu tome radi, — onda nam nemojte zamjeriti, da kažemo našem kralju i gospodaru: Ako dodje ova zemlja pod tvoju vlast, daj ju spoji sa Hrvatskom, da bude ovdje jedan narod, kojeg sada neima. (Živio! na lijevi.)

Ovo sam smatrao svojom dužnošću da kažem. Ja znam, kako se osjeća u celom slavenskom svijetu, ja znam — a nisam razgovarao sa jednim samo od braće slavenske, da u tom pitanju vlada velika osjetljivost. Ja sam ovdje otvoreno i bratski rekao, što nas je vodilo, da smo unesli ono u našu adresu. (Dr. Frank: To je veleizdaja, iz obzira napram Srbima ovako govoriti u hrvatskom saboru! — Dr. Mazzura: Ks! Ks! — Dr. Frank: Ks! Ks! To ste vi, mi znamo, da vi šurujete s njima.)

Dozvolite napokon, da vam govorim o jednom pitanju, koje je takodjer temeljno u našoj adresi, a to je naš državopravni program. U 25. alineji naše adrese govori se o tom, da želimo, da nismo proti ravnopravnom savezu s kraljevinom Ugarskom.

Moja gospodo, kraljevina Hrvatska postojala je kao kraljevina od 10. vieka, kao država postojala je ona, kako znate i prije, bar pozitivno možete reći, jer imamo diplomatičkih zato svjedočanstva od 9. vieka. Bila je ona kraljevina prvo, nego je dobio krunu sv. Stjepan, kralj ugarski, i 100 god. još poslie toga bila je kraljevina Hrvatska, kada je tek pored nje stajala kraljevina Ugarska.

Ja ću preko ovih svih stvari preletiti što brže, jer ovo nije akademijska razprava, nego politički govor. Do godine 1102. pisali su se kraljevi ugarski: „rex Hungariae“, od 1102. pisali su se: „rex Hungariae, Croatiae et Dalmatiae“. Kralj Koloman krunio se hrvatskom

krunom u hrvatskom Biogradu i poslie toga pišu se ugarski kraljevi: „rex Hungariae, Croatiae et Dalmatiae“.

(Predsjedničku stolicu zauzimalje I. sab. podpredsjednik Hinko pl. Francisci)

Naslovom „rex Croatiae et Dalmatiae“ pisali su se i kraljevi hrvatski, krvi hrvatske, tako, da ovi potonji, to jest kraljevi ugarski, nose taj isti naslov, te su doista kraljevi i Ugarske i Hrvatske, i kruna, koju oni nose, je kruna ugarska i hrvatska ili kruna ugarsko-hrvatska, jer je kralj ugarski prisizao isto tako Ugarskoj i Hrvatskoj. Po svim pravima — mogao bih se tu pozvati na znamenite ljude — je glavno to, komu prisizhe kralj, da prisizhe jednoj samostalnoj kraljevini, prisizhe, da će čuvati njezina prava, kruna, koju kralj metne na glavu, ima se pravo zvati imenom onoga slobodnoga naroda, dakle kruna, koja se obično zove ugarska, to je kruna po svim pravilima ugarsko-hrvatska.

U srednjem vieku do 16. vieka nema nijednoga sabora, osim krunitbenih, što bi mogli pokazati, da su Hrvati sudjelovali na kakovom zajedničkom saboru, sve do god. 1500. Od 16. vieka ovamo dalje, kakav je bio odnošaj izmedju Hrvatske i Ugarske? Ne mogu na široko govoriti, spomenut ću samo neke stvari. Vi znadete, da je u 16. vieku u Evropi bilo eminentno pitanje vjersko i da uredjivanje toga pitanja nije predano kakvim god obćinama i županijama, nego da je to bilo pitanje, koje su si prisvajali kraljevi i države. Bila su to takova pitanja, gdje se je upravo država od države razlikovala time, na kakovo se stanovište postavljala u tom pitanju. Hrvatska je u ovom eminentnom pitanju, koje u 16. vieku sasvim jasno karakterizira državnu samostalnost, ostala u 16., 17. i 18. vieku uvijek odlučno drugoga mnienja, nego li je bila Ugarska. I tim načinom vidi se njezin državni položaj, al vidi se drugdje još jasnije.

Moja gospodo! Bivao je, istina, zajednički sabor, zajednički Ugarskoj i Hrvatskoj ili Hrvatskoj i Ugarskoj, ali na taj sabor birali su Hrvati dva svoja oratora. Ti su kao hospites sjedili na uzvišenom mjestu kraj predsjedništva. Ti su oratores ili nunciji donieli svoju instrukciju i kad se razpravljalo o propozicijama kraljevim — kralj je donio propozicije, a te su predane Ugarskoj i Hrvatskoj — kad su ti poslovi došli u sabor, onda je referirao najprije protonotar ugarski, a za tim protonotar hrvatski. Na ovaj je način bivalo, da su to bile kao dvie kurije, gdje jedna nije na drugu utjecala. Hrvatska je svoje predloge samostalno donosila pred kralja.

Ovo traje sve do konca 18. vieka, sve do g. 1790. Tada se je iza strašne dobe Josipove Hrvatska odlučila stisnuti bliže uz Ugarsku. Josip II. bio je razkidao Hrvatsku i Ugarsku, te već nije bilo tako rekuć jedinstvene oblasti, zemlja je bila razkidana u distrikte, a k tomu je bila nastala pogibelj od novih ideja, koje su dolazile iz Francezke. Od tih ideja revolucionarnih ili kako su ih ovdje zvali — jakobinskih, bio je veliki strah u plemstvu hrvatskom i ono je tražilo, da se što bliže sdruži sa plemstvom ugarskim. Tako je učinjen predlog u hrvatskom saboru, da se od stare autonomije nešto popusti. U zao čas!

Sabor hrvatski 1790. u instrukciji, koju daje svojim poslanikom, a tu se radi o namjestničtvu, tako da bi se Hrvatska pokorila onom zajedničkom namjestničtvu i onda se obvezala — naravna stvar, da se imadu sačuvati prava zemlje i t. d., — odlučuje ovo (čita): „A hunc solum cosum declarent, quod eousque donec recuperatis quae nunc a Turca et Veneto tenentur Croatiae, partibus sufficiens pro manipulatione Dicasterii Politici comitatum Numeros efformari potuerit“. Dakle kad ono što je pod Mlečanima i što je pod Turskom, bude ovamo

priđieljeno, da dobimo više županijah. (Čita dalje): „rex Regni huius Comitatus in ulteriori Intimata a Consilio Locumtenentivali accipiendi ita permancant, ut ad idem Consilium a proportione sex Comitatum Individua semper applicentur de eoque articularis securitas procuretur“.

Moja gospodo! Sabor hrvatski god. 1790. doista je popustio od svoje autonomije; sabor je hrvatski dozvolio prvi put svojim poslanikom, da se na zajedničkom saboru pokore „pluritati votorum“. Sabor hrvatski ipak je tražio, a tako je uzakonjeno u članku §. 58.:1791., da se financije hrvatske napose označe. Ali sabor hrvatski je to učinio svojom samoodlukom, a sabor hrvatski veli, da, kad se naša domovina boreća, kad bude veći broj županija, dakle ne ovih 6, što ih je sad, onda ćemo mi sami ovo sebi vratiti natrag; a samo dotle — „eo usque“ — da to ostane ovako sa Ugarskom.

Moja gospodo! Pored toga, Ugarska je odupirući se germanizaciji Josipovoj, oživila novim životom. Ugarska i Česka, ove dvie zemlje, i to Česka još više nego Ugarska u narodnom pogledu silno su procvale. Narodni duh se je razvio tako jako, da već poslie god. 1790. više odpora protiv njega nema. Hrvatska je jako malo napredovala. Mora se priznati, da su otcī naši veoma slabo došli u tu novu struju, koja se već od g. 1790. javlja.

Ja bih dosadjivao ovomu saboru, da pripoviedam od god. 1790., da nema sabora, u kom se, kad su ovo dozvolili, gdje se nebi hrvatski poslanici morali boriti proti tomu, da se uvede i nametne magjarski jezik u Hrvatsku. Tih borba bilo je godine 1805., 1808., 1825. i 1832. tako, da su godine 1833. i 1834., kad su se vraćali i oni kazivali i sam ban kazuje neopisive biede i neprilike, koje su s Magjari imali.

Gospodo, taj rat za magjarski jezik u Hrvatskoj, taj rat je pomagao donekle, da se ideja onih mladih

ljudi oživotvorila, da su Gaj i njegovi drugovi našli ne spavajuće nego nešto budnije duhove. Ali upravo ta ideja, koja teče od god. 1790., ta ideja nasilja magjarskoga traje dalje do god. 1848., dok nije, kako znate, pukao između Hrvatske i Ugarske jaz, da je nastao rat.

A, gospodo, kako sam u uvodu govora spomenuo i god. 1883. bila je u Hrvatskoj buna radi neznatnih grbova; mali uzroci, a velike posljedice. Sve to dokazuje, da od god. 1790. od kad je Ugarska postala čisto narodna magjarska država, između Ugarske i Hrvatske pravoga mira nema.

Gospodo moja, ne mogu se upustiti u dokazivanje, samo ću reći, da do god. 1790. kroz vjekove nema između Hrvatske i Ugarske velikih prepora, da vlada među njima potpun mir, da je među njima samo jedna sloga, kako će se oduprijeti Beču, koji hoće da pogazi i Ugarsku i Hrvatsku. I ta sloga je dovodila, da su između magjarskoga ne indo-evropejskoga plemena i slavenskoga, hrvatskoga, postajali pravi bratski odnošaji, između plemstva takovi bratski odnošaji, da ja tečajem vjekova nisam našao, da bi bila sloga pomućena.

Dakle kad mi u našoj alineji 25. kažemo, da Hrvatska nije protivna ravnopravnomu savezu sa Ugarskom, onda mislimo onakav savez, koji bi rodio mirom i prijateljstvom obaju naroda na korist jednih i drugih.

Gospodo moja, još bih imao da spomenem o onim upravo historijskim činima, za koje držim da su temelj i koji se naročito navode u našoj adresi, a to je izbor vladajuće kuće i pragmatičke sankcije.

Moja gospodo, god. 1527. izabrali su Hrvati vladajuću kuću Habsburg. To je činjenica, koje ne može nitko poricati, s toga se na to neću ni obazirati. Hoću da rečem: God. 1712. je Hrvatska doista sama svojom voljom primila pragmatičku sankciju, a kralj Karlo III. je na tu pragmatičku sankciju odgovorio. Odgovarajući je kralj potvrdio prava kraljevine Hrvatske; to je i štampano u „Jura regni“ od Kukuljevića. Imademo dakle ono, što je običajno, što čini temeljno za svaki zakon zemlje, da sabor zaključi, a kralj potvrdi. Nego kaže se: Hrvatska je poslie priznala ugarsku pragmatičku sankciju, ona se

dakle odrekla svoje pragmatičke sankcije i poslie se kra-
ljevi ne pozivlju na pragmatičku sankciju hrvatsku. Ja
ću vam pročitati ono, što zaključuje hrvatski sabor, kada
šalje svoje poslanike na onaj sabor, gdje se imala pri-
hvatiti pragmatička sankcija god. 1722. Sabor hrvatski
kaže, da poslanici nemaju odustati od svojih prava (čita):
„nisi quod ante plures annos in Congregatione regni de
successione augustissimae domus Austriacae factae decla-
rationi et resolutioni, superindeque condito statuto et
articulo si et dum eo ventum fuerit derogari non pa-
tiantur . . . . . ipsi domini ablegati ab eodem statuto
ullo pacto recedent“, nemaju dakle nipošto odustati od
pragmatičke sankcije, stvorene na saboru hrvatskom. A
što se dogodilo? Ovo je bilo na jesen god. 1722. God.
1723. je u saboru ugarskom, zajedničkom, primljena
pragmatička sankcija, a ovu pragmatičku sankciju pod-
pisao je i ban hrvatski.

Moja gospodo, ja sam mnogo puta imao prilike i
dužnost ogleđati pragmatičku sankciju. Pa kad se iz toga
toliko izvodilo, reći ću: Pragmatička sankcija ugarska
od god. 1723. nema niti jednog momenta, koji bi išao
dalje, nego što je zajednička kruna i zajedničko kruni-
sanje. Drugog momenta u pragmatičkoj sankciji nema.
Da se vratim na ono, što sam u početku rekao, tu ima
jedna kruna ugarska, hrvatska. Hrvatska i Ugarska je u
tom uzvišenom pogledu jedinstvena i nerazdieljiva. To
je ugarska pragmatička sankcija iz koje, tkogod izvodio
više, po mom nemjerodavnom mnienju izvodi više nego
smije izvoditi.

Moja gospodo, napokon da dovršim, ja sam se
trudio dokazati, da temelji na kojima počiva vaša adresa,
adresa većine, da su ti temelji slabi. Kušao sam dokazati
to, da temelji, na kojima stoji naša adresa, jesu izraz
legitimnih aspiracija našeg naroda i narodnih potreba.
Ja zaključujem i glasovati ću proti predlogu adresnog
odбора, a za predlog naš. (Burni živio i odobravanje na
ljevici.)

